

Naše „moderní“ filosofie: na ni v 20. století velmi zapůsobil Friedrich Nietzsche, otec a hlavní filosofická autorita německého fašismu. Hlasatel hrubé síly, německé povýšenosti nad jinými národy, aristokratismu vybraných jedinců nad tupou, neuvědomělou masou. Kolik lidí i v naší tzv. moderní kultuře podleho Nietzscheovi, živili se jím, napodobili jej, dali se prostoupit nietzscheovstvím, zejména jeho otravným, tak v hloubi protilidovým pesimismem. [1]

Byl to Zdeněk Nejedlý, koryfej hudební estetiky českého stalinismu, jenž roku 1948 vynesl nad Nietzsche tento ideologický rozsudek smrti. Revize jeho verdiktu již dávno probíhá a není těžké ji v tomto případě zdůvodnit. Bylo by jednoduché poukázat na nepokrytou stranickost soudce, jakož i na jeho vlastní, zcela odlišné ocenění Nietzscheho z dřívější doby. V roce 1926 vyšla Nejedlého kniha Nietzscheova tragedie. Již v úvodu tam autor prohlašuje, že „Nietzsche [se nám... jeví] dnes v docela jiném světle, a [...] daleko sympatičtěji, aspoň v tom smyslu, že dnes i odpůrce jeho filosofické nauky se musí skloniti před pravdivostí jeho osobnosti“. Nietzsche je podle něho „veliký hrdina tragedie, jež nese hrdý název ‚moderní kultura‘“. [2] Plným právem by tedy bylo možné odmítnout Nejedlého jakožto soudce zapleteného do rozporů a předsudků. Nahlédneme-li však blíže do české recepce Nietzscheho, pochopíme dějinný kontext jeho zaujatosti.

Jak se interpretuje kladivem: T. G. Masaryk

Nejedlý mohl být pevně přesvědčen, že svůj soud nad Nietzsche vynáší jakoby jménem lidu. Vždyť jen uchopil a rozvinul to, co svým krajanům již od přelomu století o německém mysliteli hlásal T. G. Masaryk. Masaryk se ke svému vrstevníkovi – byl jen o šest let mladší než Nietzsche – stavěl zcela odmítavě. Znal ho ovšem jen velmi povrchně. Místo aby chápal Nietzscheovu nauku z její vnitřní souvislosti, rozškátulkoval ji do řady hesel. Avšak právě to, co problematizuje Masaryka jako Nietzscheova interpreta, činí z něho obzvláště cenný zdroj našeho zkoumání. Neboť redukce Nietzscheho na hrst pozitivistických formulí ukazuje, že o něm byl Masaryk informován především z druhé ruky, tzn. že v zásadě přejímal obraz, který o Nietzscheovi měla universitní filosofie jeho doby. Tím, že celkovou sumu Nietzscheova myšlení rozměnil na drobné mince přístupných termínů, uvedl Masaryk zároveň tyto mince do trvalého oběhu. Jako místo, kde se profesionální kritika mění v lidový předsudek, je tudíž Masarykův postoj k Nietzscheovi nanejvýš informativní.

Již roku 1895 byl Masaryk nucen konstatovat, že Nietzsche „straší mladým v hlavách“, uklidnil se však proroctvím, že bude brzy „neškodný“.[3] Škodlivé se mu na Nietzscheovi zdálo zejména jeho domnělé nepřátelství vůči myšlence humanity.[4] Tuto výtku upřesnil roku 1901 v přednáškovém cyklu Ideály humanitní [5] Zde rozvrhl – zčásti v návaznosti na jiné filosofické školy, zčásti v polemice s nimi – svoji vlastní etiku. Masarykovu zálibu ve zjednodušujícím nálepkování prozrazují už nadpisy kapitol: Socialismus, Individualismus, Utilitarismus, Pesimismus, Evolucionismus a Positivismus. Mezi těmito kapitolami je jedna nápadná tím, že je věnována jednotlivé osobnosti; Nietzsche (IH 51-54). Kapitolu uvádí krátký přehled obsahu:

Krajní individualism Nietzscheův. „Budte tvrdí!“ Tvoření „nadčlověka“. Anarchism

Nietzscheův. Rozpor Nietzscheův: nadčlověk je přece jen člověkem. Fiasko krajního individualismu a subjektivismu (IH 51).

Již z toho je patrné, jakou metodou Masaryk s Nietzsche zachází. Tato metoda spočívá ve dvou krocích: nejprve je protivníková nauka zhuštěna do formule a potom je tato formule vyvrácena. Například:

Nietzsche je také proti všemu demokratismu. Demokracie, sociální demokrat chce rovnost, humanitu, ale Nietzsche chce nerovnost, pánovitost. Žádná humanita, nýbrž tvrdost (IH 53).

V zásadě je konstatování, že Nietzsche je proti demokracii, správné, a pochopitelný je i Masarykův afekt vůči všemu antidemokratickému. Avšak také v demokracii existuje panství a nerovnost a odpůrce této státní formy není nutně nepřítel všeho humánního. Ferdinand Peroutka, sám vášnivý demokrat, to věděl a napsal o Nietzscheovi roku 1930 brilantní esej pod titulem Nikoliv nepřítel.[7] Nikoli advokát vůle k moci, nýbrž zastánce humanity zde tedy filosofuje kladivem. Procitne-li občas v Masarykovi hlubší porozumění, je ihned zahrnuto mocnými údery. Například diferencovanější náhled, že Nietzsche „nezavrhuje lásky k bližnímu“ ve všem všudy, že jenom chce, aby to nebyla „slabošská, neenergická“ láska křesťanství, nýbrž „láska jiná, láska tvůrčí, tvrdá“ (IH 52), je o málo později nahrazen již citovaným heslem: „Žádná humanita, nýbrž tvrdost“.

Masaryk zahajuje svou přednášku o Nietzscheovi prohlášením: „Mohu se vyslovit stručně“ (IH 51). Své slovo dodrží; Nietzscheova nauka je seškrtána na řadu snadno zapamatovatelných holých vět. Filosof, který tak radikálně jako stěžel kdo před ním napadl „víru v já“ (6/91),[8] je představen tezí:

„Nietzsche klade všechen důraz na ‚já‘ [...]: já, zase já, a opět já!“ (IH 51). Z jeho kritiky poznání je naproti tomu získán tento trojí extrakt: „Tělo je pravda“ (IH 51), „Pud – to je pravda“ (IH 51) a „Ve zločinu zjevuje se pravda“ (IH 52). Rovněž v trojitém stupňování je prezentováno Nietzscheovo „přehodnocení všech hodnot“ v etice: „Všecka morálka spočívá v tom: chtít být silný, mít moc“ (IH 52), „silnému všecko je dovoleno – také násilí“ (IH 52) a „Nietzsche přehodnocuje: Národnost, podle Nietzschea, to je národ pánů, kteří v sobě pociťují svoji Herrennatur. Takový národ železem, násilím, jakkoli, ze slabých národů tvoří, co jemu se líbí“ (IH 52). Vidíme, že tyto tři kroky jsou – vědomě či nevědomky – vždy seřazeny podle kritéria vzrůstající nebezpečnosti.

Zabývá-li se Masaryk Nietzscheovým myšlením podrobněji, pak většinou s úmyslem je diskreditovat. Učení o věčném návratu je mu „doznáním, že [Nietzsche] nemůže dál“ (IH 54). Proti kritice dekadence staví Nietzscheovu vlastní dekadenci (IH 53 n.) – jako by on sám na tento paradox výslovně nepoukázal: „Odhlédneme-li od toho, že jsem dekadent, jsem také jeho protiklad“ (6, 266). Proti nadčlověku je použit Zarathustrův „soucit s vyšším člověkem“ (4. 408) – avšak pod nesprávným praporem: jako „soucit s nadčlověkem“ (IH 54; zdůraznil U. H.). Duchovní originalitu Masaryk svému protivníkovi veskrze upírá. Spatřuje v jeho myšlení pouhou sumu z nauk jeho předchůdců:

Tuším, že již vidíte, že vlastně nové myšlenky Nietzsche nepodává [...]. Slyšíme Stirnera skoro doslova, v mnohé věci Schopenhaura, Darwina a jeho učení o boji a výběru. Pokud jde o analýsu psychologickou, je v něm hodný kus Dostojevského (IH 53).

Přehlídí přitom, že ústřední motivy Nietzscheovy filosofie se rozvíjejí právě z obratu proti Schopenhauerovi; [9] že Nietzsche objevil Dostojevského teprve v předposledním roce svého tvůrčího života; [10] že se jméno Maxe Stirnera u Nietzscheho ani v díle, ani v dopisech vůbec nevyskytuje; a konečně že Nietzsche byl přesvědčen, že jen „učení dobytek“ by jej mohl podezřívat z darwinismu (6, 300). Ještě podivuhodnější než duchovní předkové, které tu Masaryk Nietzscheovi podsouvá, je však závěr, který vzápětí z této své anglicko-německo-ruské genealogie vyvodí:

Jeho filosofie je ven a ven německá. Německost je v subjektivismu a individualismu, až egoismu (IH 53).

Zda může za „ven a ven německého“ platit někdo, kdo se „ve svých nejhlubších instinktech všemu, co je německé,“ cítí tak cizí, „že už pouhá blízkost Němce zpomaluje [jeho] trávení“ (6, 288) – to zde nemůžeme zkoumat. Zajisté může „utrpení z Německa“ (Thomas Mann) patřit k bytostným rysům intelektuálního německosti. Leč Masarykovi jde stěžejně o podobné subtility. O Nietzscheovi, který Německem trpěl, nic neví – či spíše: nechce vědět. Jak by mohl jinak vykládat filosofovu nenávist vůči pruské politice tak, že Nietzscheovi pruská vůle utlačovat slabší národy ještě nestačí (IH 52)? Ve své přednášce z roku 1901 Masaryk ovšem dosud neformuluje přímo rovnici: Nietzsche – nehumanita – Německo. Kdo mu však v tomto smyslu rozumí, nebude zcela na omylu. Neboť právě to je směr, jímž Masaryk myšlenku o Nietzscheově výslovné „německosti“ v následujících letech rozvíjí. [11] Vrchol tohoto vývoje tvoří nejspíše Masarykova kniha *Nová Evropa* z roku 1920. Zde je myslitel, jehož „maximou bylo: .Nestýkat se s nikým, kdo se účastní toho prolhaného podvodu s rasami““ (12/205), odhalen jako průkopník pangermánské rasové mystiky:

Darwinův přírodní zákon o přetrvání způsobilého opravňuje pruský militarismus: Nietzsche. Němcům dal jediný a hlavní příkaz – vůli k moci, vůli k síle, vůli k vítězství! [...] Pangermáni, jak vidno, věří v hmotu a sílu, v techniku; ne Herder a Schiller, ani Kant, nýbrž Hegel, Feuerbach, Büchner („Kraft und Stoff“), Schopenhauer [sic], Hartmann a Nietzsche stali se vůdci popuštělých Němců. Tento materialismus docela dobře se spojuje s nacionální a rasovou mystikou, kterou pangermáni čerpají z Francouze Gobineau, z Nietzsche, Schopenhauera [sic], Hartmanna aj. [...] Pan-germáni vědomě udržují a šíří nepřátelství a nenávist k sousedním národům, zejména k Slovanům; obzvláště Čechové, pro své zvláštní postavení světové, jsou Němcům trnem v oku. [12]

Zdá se, že to je Masarykovo poslední slovo na téma Nietzsche. Ještě ve Světové revoluci z roku 1925 je mu Nietzsche „filosofickým hlasatelem hohenzollernských parvenuů a pangermánské absolutismu“ [13]. Opakovaně vede paralely mezi Nietzscheovou filosofií a pruským státem a neodřekne si ani asociaci „plavé bestie“ s Germánem. [14] Tak se Nietzsche, který si mylně přičítal k dobru, že v jeho žilách koluje slovanská a „nejméně německá“ krev (6/268), sám nepozorovaně mění v jakousi bestii pro Sloany.

Bylo by ovšem jednostranné vidět v Masarykově vztahu k Nietzschevi jen to, co je dělí. Nejvíce se svému protivníkovi blíží paradoxně právě tam, kde se od něho co nejostřeji distancuje: v jeho „válečné praxi“ (6/274). Neboť ani Masarykovi neběží vlastně o osobu, kterou napadá – stejně jako Nietzsche používá „osobu jen jako silné zvětšovací sklo, jímž lze ukázat obecnou [...] svízel“ (6/274). Tato svízel je tu primárně politická a nazývá se Německo. [15] Ironie tkví v neznalosti, s níž Masaryk pokřtil tuto svízel právě jménem toho, jenž sám Německo pociťoval jako mučivou svízel. Mezi oběma vsutku existuje – odhlédneme-li od jejich zásadně odlišného názoru na demokracii – řada spřízněných rysů: [16] boj proti určité únavě vlastní epochy a s tím spojená záliba v dřívějších silných údobích; kritické hodnocení historie podle jejího užitku pro přítomnost; dokonce i starost, že by v demokracii mohlo být individuum rozdrceno masou (což pro Masaryka nebyla přirozeně námitka proti demokracii jako takové). Abychom byli vůči Masarykově nespravedlnosti k Nietzschevi spravedliví, musíme mít na zřeteli, že citáty uváděné zde na Nietzscheovu obranu nemohl Masaryk kolem roku 1900 vůbec znát. I zde se Nietzsche jeví jako oběť ediční politiky své sestry, která před veřejností tajila vše, co prokazovalo, že je „dobrý Evropan“ (14/472). Za svou pověst teutonského darwinisty, která na něm tak pevně ulpěla, vděčí Nietzsche především jí. [17] Masarykovi lze tedy vyčítat jen tolik, že slepě věřil soudobému obrazu Nietzscheho, místo aby studoval originál. Neboť ten, kdo si dal tu práci a Nietzscheovy uveřejněné spisy vsutku četl, mohl mu už tehdy celkem dobře rozumět. Jako příklad poslouží později tři autoři: Šalda, Březina a Ladislav Klíma. Nejprve bude však třeba načrtnout obraz, který o filosofovi poskytovaly na přelomu století české časopisy a překlady. V podunajské monarchii nebylo asi tlumočnických služeb nikde zapotřebí, aby si Nietzscheho všimli vzdělanci; ti všichni němčinu beztak ovládali. Vsutku široce mohl však zapůsobit teprve v jazyku příslušné země. A právě o to tu jde: o to, co z Nietzscheho působilo česky. [18] Na tomto pozadí nabude obojí jasnějších obrysů: Masarykovy plakativní soudy se ukáží jako nanejvýš reprezentativní; u Šaldovy, Březinovy a Klímovy intenzivní konfrontace s Nietzschem vystoupí naopak tím zřetelněji jejich svébytnost.

[1] Zdeněk Nejedlý: Za lidovou a národní kulturu, in: Z české literatury i kultury (1860-1960). Praha 1972, str. 322-323.

[2] Zdeněk Nejedlý: Předmluva, in: Nietzscheova tragedie. Praha 1926.

[3] Tomáš Garrigue Masaryk: Naše nynější krise, in: Česka otázka, Praha 1948, 305.

[4] Ibid., str. 336.

[5] T. G. Masaryk, Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice. Praha 1990 [dále citována jako IH].

[6] Jak se má tento anarchismus slučovat s aristokratismem, jehož Masaryk užívá téměř jako synonyma pro nietzscheanismus (IH 47), zůstává tajemstvím. Další ismy, s nimiž Nietzscheho spojuje, jsou – kromě již uvedených -: darwinismus (IH 52). egoismus (IH 53), mysticismus (Přehled nejnovější filosofie náboženství. Praha 1905. str. 9), nihilismus. antihistorismus, voluntarismus, emocionalismus. evolucionismus (The Spirit of Russia. Studies in History. Literature and Philosophy. London – New York 1968, sv. 2. str. 73, 374 a 388), pangermanismus (Nová Evropa. Stanovisko slovanské. Praha 1920, 41) a solipsismus (z něhož má být únikem nadčlověk: Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918. Praha 1925. str. 413).

[7] Ferdinand Peroutka: Nikoliv nepřítel, in: Sluší-li se býti realistou (Výbor z literární

publicistiky). Praha 1993. str. 181-210.

[8] Nietzsche je citován – s udáním čísla svazku a stránky – podle: *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*, hrsg. v. G. Colli und M. Montinari. München 1980.

[9] Srv. mimo jiné F. Decher, *Wille zum Leben – Wille zur Macht. Eine Untersuchung zu Schopenhauer und Nietzsche*. Würzburg-Amsterdam 1984, jakož i G. Goedert, *Nietzsche und Schopenhauer*. In: *Nietzsche-Studien VII* (1978). str. 1-15.

[10] Srv. *Nietzschův dopis F. Overbeckovi ze dne 23.2. 1887*.

[11] Srv. *The Spirit of Russia*, op. cit. [= *Rußland und Europa*, Jena 1913], sv. 2. str. 410: „*Stirner, Nietzsche [...] are Teutons*”.

[12] T. G. Masaryk: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*, Praha 1920, str. 40-42. V posmrtně publikované replice na Šaldovu kritiku své Světové revoluce z roku 1925 se Masaryk ohrazuje proti výčitce, že pochopil Nietzscheho „jako duchovního otce pruského pangermánství” (srv. F. X. Šalda: *Na okraj Světové revoluce*, in: *Kritické projevy 13, Soubor díla 22*, Praha 1963. str. 68 a T. G. Masaryk: *Šaldův český román*, in: Václav Černý: *FXŠ – TGM. in: týž: Tvorba a osobnost I*, Praha 1992. str. 211-216; původně in: *Host do domu 14*, 1967). Na Šaldovu obhajobu budiž uvedeno dvojí: 1. I když Masaryk ve Světově revoluci takové pojetí Nietzscheho neformuluje *expressis verbis*, přece jen je implicitně velmi sugeruje (viz níže); 2. V *Nové Evropě* je Nietzsche rozhodně zcela jednoznačně zařazen mezi otce pruského pangermánství.

[13] T. G. Masaryk: *Světová revoluce*, op. cit., str. 415. Proti tomu budiž připomenut např. Nietzscheho záznam z přelomu let 1888/89: „*Neznám nic, co by bylo v hlubším rozporu s vznešeným smyslem mé úlohy, než toto prokletíhodné podněcování k národnímu a rasovému sobectví, které si teď činí nárok na označení ‚velká politika‘: nemám vůbec slov k vyjádření svého pohrdání duchovním nívau, které věří, že je nyní v postavě německého kancléře a s pruskými oficírskými atitudami domu Hohenzollernů povoláno řídit dějiny lidstva*” (13/640). Srv. též P. Bergmann, *Nietzsche, Friedrich III and the Missing Generation in German History*, In: *Nietzsche-Studien XVII* (1988), str. 195-217.

[14] *Světová revoluce*, cit. vyd., str. 412-413 a 426. O „*plavé bestii*” se mluví na str. 413 pod názvem „*blond dravec*”. Že tato bestie u Nietzscheho neznamena Germána. nýbrž klasickou metaforu lva, prokázal D. Brennecke (týž: *Die blonde Bestie. Vom Mißverständnis eines Schlagworts*. In: *Nietzsche-Studien V* [1976], str. 113-145.)

[15] A. Měšťan vysvětluje Masarykovy útoky na Nietzscheho „*nesmiřitelností vůči Nietzscheho protikřesťanskému postoji*” (týž: *Die erste Nietzsche-Rezeption bei den Polen und Tschechen*. In: *Nietzsche – kontrovers*, sv. V. vyd. R. Berlinger a W. Schrader, Würzburg 1985. str. 49). Masarykovy explicitní výhrady vůči Nietzscheho svědčí spíše o důvodech politických než religiozních.

[16] Srv. Emanuel Rádl: *Masaryk a Nietzsche*, in: *Úvahy vědecké a filosofické*, Praha 1914, str. 98-128, dále Jan Patočka: *Tři studie o Masarykovi*, vyd. Ivan Chvatík a Pavel Kouba, Praha 1991, str. 34-38 a 99-103.

[17] W. Kaufmann poukazuje na to, že se „*Nietzschova legenda*” obzvlášť houževnatě udržovala v anglicky mluvících zemích (týž: *Nietzsche. Philosopher-Psychologist-Antichrist*, Princeton 1950 [4.vyd. 1974], str. 8n.). Jelikož byl Masaryk silně ovlivněn anglosaskou filosofií, musíme předpokládat, že jeho předsudky vůči Nietzscheho byly touto cestou ještě posíleny.

[18] Kvůli omezenému ohlasu zde nebereme ohled na monografie o Nietzscheho. Uvést

DĚLSKÝ POTÁPĚČ

bychom mohli: František Krejčí: Bedřich Nietzsche. Z lidových přednášek, Praha 1902. Antonín Podlaha: Bedřich Nietzsche a jeho filosofie, Praha 1903. Lev Borský: Bedřich Nietzsche. Vývoj jeho filosofie, Praha 1912. Otokar Fischer: Friedrich Nietzsche, Praha 1913.